

TIJORAT BANKING KREDIT PORTFELI TUSHUNCHASI VA UNING O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TASHKIL ETILISHI

Ilmiy rahbar: **Sharipova Nigina Jorakulovna**
Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti o‘qituvchisi
Alamov Dostonbek Suxrobovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Bank ishi va audit yo‘nalishi 221-guruh talabasi

Annotatsiya: Bugungi kunda tijorat banking kredit portfelini va kredit risklarini boshqarish muammolari banklarning kredit faoliyatini o‘rganishda asosiy yo‘nalishlardan biridir. Ushbu maqolada tijorat banklarining kredit portfeli tushunchasining mazmun-mohiyati tahlili va bank kredit portfelini samarali boshqarishga qaratilgan takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Tijorat banklari, kredit portfeli, muammoli kredit, kredit portfeli sifati, samaradorlik.

Tijorat banki – tijorat asosida bank faoliyati, ya’ni mablag‘larni jalb qilish va kreditlarni taqdim etish, bank hisobvaraqlarini ochish va uni yuritish hamda to‘lovlarni o‘tkazish kabi amaliyotlarni amalga oshiruvchi kredit tashkilotidir. Tijorat banklari – bo‘sh pulga (jamg‘armaga) ega va pulga muhtoj bo‘lganlar o‘rtasidagi vositachilardan biri hisoblanadi. Tijorat banklari iqtisodiyotning “qon tomir tizimi” bo‘lib, aholi va biznesning to‘planib qolgan jamg‘armalarini taqsimlash orqali iqtisodiyotni zarur moliyaviy resurslar bilan ta‘minlaydi. Bu vositachilik iqtisodiyotni yanada rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan “yoqilg‘i” bilan ta‘minlaydigan omilidir. Vositachi sifatida tijorat banklari pul mablag‘laridan foydalanganligi uchun foiz to‘lash sharti bilan omonatlarni jalb qiladilar va ularni aholi va tadbirkorlarga kreditlar va investitsiyalar shaklida foiz evaziga taqdim etadilar. Kreditning tijorat, bank, davlat, iste‘mol, xalqaro, ipoteka va boshqa shakllari bor. Tijorat Kreditlari — bir xo‘jalik yurituvchi sub‘yekt tomonidan beriladi va, odatda, veksell bilan rasmiylashtiriladi. Bank Kreditlari — jismoniy va yuridik shaxslarga pul shaklida banklar tomonidan beriladi. Bank kreditining forfeyting, faktoring, haridorga qarz berish kabi ko‘rinishlari bor. Davlat Kreditlari — davlatning qarz beruvchi va qarz oluvchi sifatida ishtirokini nazarda tutadi. Davlat qarz beruvchi sifatida bank tizimi orqali byudjetdan tarmoq, hudud, korxonalar K. ajratib moliyalashtiradi. Qarz oluvchi sifatida aholiga davlat zayomlari, obligatsiyalarini sotish bilan jismoniy yoki yuridik shaxslardan qarz oladi, natijada ichki davlat qarzi, chet davlatlardan olingan K.lar hisobidan tashqi davlat qarzi paydo bo‘ladi. Iste‘mol kreditlari — aholiga iste‘mol tovarlari, xizmatlarni nasiyaga sotish, uy-joy qurilishi harajatlari uchun, lombardlardagi mulk garovi hisobiga, o‘zaro yordam kassasi qarzlari va boshqa ko‘rinishlarda beriladi. Xalqaro Kredit — muddatli, qaytimli va foiz to‘lash shartlari bilan bir mamlakatdagi kreditor tomonidan ikkinchi mamlakatdagi qarz oluvchiga pul yoki tovar shaklida beriladigan qarz, shuningdek, chet el obligatsiyalari, chet el korxonalar aksiyalari va b, qimmatli qog‘ozlariga fonda olish maqsadlarida kapital qo‘yish.

Ilmiy adabiyotlarda muammoli kreditlar bo‘yicha turli xilma-xil ta‘riflar berilgan. Ayrim adabiyotlarda, muammoli kredit deganda ob‘ekti, sub‘ekti va ta‘minotiga nisbatan bank tomonidan shubha paydo bo‘lgan kredit tushunilsa[8], ayrim adabiyotlarda muammoli kreditlar deganda, —qarz oluvchi bir yoki bir necha to‘lovlarni amalga oshirmaganligi yoki kredit ta‘minoti qiymatining pasayishi kreditni muammoli kreditlar turkumiga o‘tishini anglatadi deya ta‘rif berilgan. Tijorat banklarida muddati o‘tgan kreditlar bilan ishlash va ularning portfelini boshqarish samaradorligini oshirish masalalari bir qator xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o‘rganilgan va kredit portfeli tushunchasini uning mohiyatiga berilgan ta‘riflarda ifodalangan. Masalan amerikalik iqtisodchilar Kris J. Barlton, Diana Mak Noton kredit portfeli - bu kreditlarni turkumlashni o‘z ichiga oladi deb ta‘riflashadi. O‘z o‘rnida, bank

sektorining ichki va tashqi ish faoliyatlari ITlarning rivojlanishi bilan yanada rivojlanib bormoqda va bu eng katta taʼsir qilgan soha sifatida bank tizimini koʻrsatish mumkin. Shuningdek, N. Sokolinskaya —kredit portfeli qisqa va uzoq muddatli kreditlar yigʻindisidan iborat deb taʼriflaydi va muammoli kreditlarni boshqarish masalasiga alohida toʻxtalib oʻtadi. Bu taʼrifda asosiy eʼtibor kreditning muddatiga qaratilgan bu holat kredit holatini va mohiyatini toʻliq ochib bermaydi. Chunki, bank tomonidan berilgan kreditlarning muddatini belgilab qoʻyilishi va unga rioya qilinishi faqat kredit klassifikatsiyasi sifatini aniqlashda muhim omil boʻlishi mumkin. Oʻzbekistonlik iqtisodchi olimlar ham bu borada qator izlanishlarni olib borishgan, xususan, Sh.Z.Abdullaevaning fikriga koʻra, banklarning muddati oʻtgan kreditlari – bu turli xil kredit risklariga asoslangan muayyan mezonlarga qarab turkumlangan kreditlarning qaytarilishida yoʻl qoʻyilgan kamchiliklar boʻlib, asta sekin umumiy bank aktivlarining standart holatiga tasir qiladi deb aytadi. Uning turli shakllarida kreditorning belgilangan qarzni kech toʻlashi yoki toʻliq toʻlamasligi va bunda vaqt omilining suistemol qilinishi biz yuqorida soʻz yuritayotgan masala obyekt boʻlib xizmat qiladi. Shuningdek, banklar faoliyatida kredit operatsiyalari asosiy oʻrinni egallagan uchun ularning kredit paketlarini toʻgʻri tashkil qilish banklarning samarali va barqaror faoliyat koʻrsatishi uchun imkoniyat yaratib beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kredit operatsiyalarini olib borishda yoʻl qoʻyilgan kamchiliklar banklar daromadining kamayishiga, baʼzi hollarda ularning sinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, banklarning kredit portfeli va uning sifatini nazorat qilib borish tijorat banklari samarali faoliyatining garovidir⁸. Yuqorida oʻrganilgan holatlarga asoslanib, respublikamiz tijorat banklarida muddati oʻtgan kreditlarni boshqarish samaradorligini oshirish yoʻllari yuzasidan izlanishlar olib borilishini doimo dolzarb deb hisoblaymiz

Bugungi kun zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi jarayonida banklar va bank xizmatidan foydalanuvchi mijozlar oʻrtasidagi masofani sezilarli darajada kamaytirishi, banklar oʻrtasidagi raqobatni kuchaytirishi va shu bilan birga bank xizmatlarining miqdoriy va sifat jihatidan rivojlanib borishiga hissa qoʻshib kelmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi bank tizimining samaradorligini oshirish iqtisodiyotning real sektorini kreditlashda banklarning faol ishtirok etishi bilan bogʻliqdir. Ammo, mamlakatimiz tijorat banklari kreditlash faoliyatini olib borishda bir qancha qiyinchilik va muammolarga duch kelmoqda. Ayniqsa, bugungi kunda tijorat banklarining daromad keltiruvchi aktivlarining asosiy qismini tashkil etuvchi kreditlar orasida muammoli aktivlarning mavjudligi sezilarli boʻlmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev taʼkidlaganidek, «muammoli kreditlarni qaytarish banklarning imkoniyatlarini yanada kengaytirishini, ularni undirish boʻyicha banklar, qarzidor korxonalar, kompaniya va uyushmalar, hududlar rahbarlari birgalikda ish olib borishi zarurligi lozim». Kredit portfeli sifati va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlari oʻsishining moʻʼtadil darajasiga amal qilish, muvozanatlashgan makroiqtisodiy siyosat yuritish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish va xalqaro miqyosda amaliy tajribaga ega boʻlgan menejerlarni jalb qilish, moliyaviy tavakkalchiliklarni baholash uchun texnologik yechimlarni tatbiq etish orqali bank tizimining moliyaviy barqarorligini taʼminlash Oʻzbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilishning ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida belgilab berilgan. Turli ilmiy manbalarda “tijorat banklari kredit portfeli” tushunchasi bank tizimi faoliyati bilan bogʻliq munosabatlarni anglatadigan asosiy tushunchalardan biriga aylanib qoldi. Uning tez orada ommalashib ketishiga sabab shundaki, “kredit portfeli” tijorat banklarining kredit bilan bogʻliq butun faoliyatida hal qiluvchi oʻrin tutadi. “Kredit portfeli” tijorat banklarining kredit berish imkoniyatlarini koʻrsatadigan omillardandir. Ilmiy adabiyotlarda muammoli kreditlar boʻyicha turli xilma-xil taʼriflar berilgan. Ayrim adabiyotlarda, muammoli kredit deganda obʼekti, subʼekti va taʼminotiga nisbatan bank tomonidan shubha paydo boʻlgan kredit tushunilsa^[8], ayrim adabiyotlarda muammoli kreditlar deganda, —qarz oluvchi bir yoki bir necha toʻlovlarni amalga oshirmaganligi yoki kredit taʼminoti qiymatining pasayishi kreditni muammoli kreditlar turkumiga oʻtishini anglatadi deya taʼrif berilgan. Tijorat banklarida muddati oʻtgan kreditlar bilan ishlash va ularning portfelini boshqarish samaradorligini oshirish masalalari bir qator xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida oʻrganilgan va kredit portfeli tushunchasini uning mohiyatiga berilgan taʼriflarda ifodalangan. Masalan amerikalik iqtisodchilar Kris J. Barlton, Diana Mak Noton kredit portfeli - bu kreditlarni turkumlashni oʻz ichiga oladi deb taʼriflashadi. Oʻz oʻrnida, bank

sektorining ichki va tashqi ish faoliyatlari ITlarning rivojlanishi bilan yanada rivojlanib bormoqda va bu eng katta taʼsir qilgan soha sifatida bank tizimini koʻrsatish mumkin. Shuningdek, N. Sokolinskaya —kredit portfeli qisqa va uzoq muddatli kreditlar yigʻindisidan iborat deb taʼriflaydi va muammoli kreditlarni boshqarish masalasiga alohida toʻxtalib oʻtadi. Bu taʼrifda asosiy eʼtibor kreditning muddatiga qaratilgan bu holat kredit holatini va mohiyatini toʻliq ochib bermaydi. Chunki, bank tomonidan berilgan kreditlarning muddatini belgilab qoʻyilishi va unga rioya qilinishi faqat kredit klassifikatsiyasi sifatini aniqlashda muhim omil boʻlishi mumkin.

tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarish muhim vazifalardan biridir. Bank kredit portfelini boshqarish tizimi faoliyatining zamirida toʻrt asosiy tamoyil turadi: Birinchidan, Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy bankining «Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar boʻyicha ehtimoliy yoʻqotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi toʻgʻrisida» gi talablari doirasida bank kreditlari asosiy mezonlar boʻyicha muntazam ravishda baholanadi; Ikkinchidan, bank tomonidan ajratilayotgan kreditlarning taʼminlanishi ustidan nazoratni amalga oshirish. Bunda shuni hisobga olish zarurki, taʼminot kredit berilayotganda uni soʻndirishning bosh manbai hisoblanmaydi. Bank taʼminotdan kredit soʻndirilmasligi risklarini kamaytirish maqsadida foydalanadi, xolos. Uchinchidan, kredit monitoringini amalga oshirish. Kredit portfeli monitoringi quyidagilarni nazarda tutadi: a) kreditni monitoring qilish; b) kredit portfelini monitoring qilish. Hozirgi paytda iqtisodiyotni rivojlantirishga yoʻnaltirilayotgan bank kreditlar hajmi oshishi, bank kreditlaridan foydalanayotgan turli mulkchilik va xoʻjalik yuritish shaklidagi mijozlar miqdori koʻpayishi va banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish va ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar hamda ular boʻyicha hisoblangan foizlarni oʻz vaqtida undirib olishni taʼminlash banklar kredit portfeli ustidan doimiy monitoring olib borishni talab etmoqda. Toʻrtinchidan, kredit portfelini auditdan oʻtkazish va kredit risklarini boshqarish. Kredit portfeli ichki va tashqi auditorlar tomonidan audit tekshiruvidan oʻtkaziladi.

Tijorat banklarining aktivlari – bu tijorat banklarining resurslarini joylashtirish va ulardan oqilona foydalanishni oʻzida aks ettirgan buxgalteriya balansidan iborat. Mamlakatimizda tijorat banklarining buxgalteriya balansi 2 ta tarkibiy qismdan: passiv va aktivlardan iborat. Bank aktivlari balansning aktiv qismida olib boriladi. Odatda bank aktivlari aktiv operatsiyalar natijasida hosil boʻladi. Tijorat banklari tomonidan oʻz va jalb etilgan pul mablagʻlaridan maʼlum daromad olish va oʻzining likvidligini taʼminlash maqsadida olib boradigan operatsiyalari aktiv operatsiyalar deyiladi.

Bugungi kunda koʻp davlatlar bank tizimida umidsiz qarzlarning koʻpayishi muammosiga duch kelayotganligi sababli banklarning muammoli aktivlari bilan ishlash mexanizmini rivojlantirish masalalari dolzarbligi ortib boraveradi. Shuning uchun kreditorlar, shu bilan birga kreditni undirish boʻyicha qiyinchilikni boshdan kechirayotgan qarzidor-mijoz qay tariqa yoʻl tutmogʻi kerak?- degan savolning paydo boʻlishi bejiz emas. Jahon tajribasi dalolat berishicha, shubhali va umidsiz qarzlarning bilan tasniflanuvchi aktivlarning sifati koʻp hollarda bank tizimidagi barqarorlikning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi, shuningdek, sohani tashkil etuvchi asosiy banklari muammolari butun toʻlov tizimining amal qilishiga va aholining bank tizimiga boʻlgan ishonchiga sezilarli darajada salbiy taʼsir etishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Sharipova N. D., Asadova S. D. THE ROLE OF BANKS IN THE MODERN MONETARY SYSTEM //Procedia of Theoretical and Applied Sciences. – 2023. – T. 6. – C. 55-62.
2. Шарипова Н.Д., Чориев Я.А. СТРАХОВАНИЕ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ //International Journal of Advanced Research in Education, Technology and Management. -2023- T.2. - C. 92-99.

3. Sharipova N. D., Jurayev I. S. THEORETICAL FOUNDATIONS OF MONETARY POLICY// INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIONS IN ENGINEERING RESEARCH AND TECHNOLOGY. – 2023. -Т. 10. -С. 171-173.
4. Sharipova N. D., Aliboyev L.Sh. THE IMPORTANCE OF ANTI-INFLATIONARY POLICY AND INFLATION TRADING IN UZBEKISTAN// INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY JOURNAL FOR RESEARCH & DEVELOPMENT. -2023. -Т. 10. -С. 92-94.
5. Коваленко Сергей Борисович, Швейкин Игорь Евгеньевич Кредитный портфель банка и его роль в предотвращении кредитного риска // Промышленность: экономика, управление, технологии. 2019. №1 (75). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kreditnyy-portfel-banka-i-ego-rol-v-predotvrascheniikreditnogo-riska>.
6. Омонов А.А., Қоралиев Т.М “Пул ва банклар” Дарслик. Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2019 й. – 461 б.
7. Маликова Дилрабо Муминовна, Бурханов Искандар Шухратович КРЕДИТНЫЙ ПОРТФЕЛЬ БАНКОВ И МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ИМ // ЖМВМ. 2023. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kreditnyy-portfel-bankov-i-metody-effektivnogoupravleniya-im>.